

KENDE PÉTER

Válasz a hozzászólásokra

Júniusi előadásomhoz négyen szoltak hozzá: Arató András és Ágh Attila (1994. 4. szám), valamint Halmai Gábor és Kulcsár Kálmán (1995. 1. szám). Ezek közül Kulcsár Kálmáné igényel legkevésbé viszontválaszt, minthogy az én fejtegetésem a magyar demokrácia működési problémáiról számára nem annyira vitatéma, mint inkább indíttatás volt saját, ez irányú gondolatainak kifejtésében. Ezeket sem kommentálni, sem bírálni nem kívánom, mindössze két félreértést szeretnék eloszlatni.

Az egyik Kulcsárnak az a megállapítása, amely szerint „Kende Péter számára is problematikus, hogy a társadalmi változások, problémák bejutása és a politikai döntések visszacsatolása a politikai pártokon keresztül történjen”. A leghatározottabban kijelentem, hogy előadásomban a pártalapú közakarat-képződés célszerűségét a legkisebb mértékben sem kívántam vitatni. Ha előadásom végén egyebek között fölvettem egy testületi alapon létrejövő konzultatív kamara lehetőségét (a „konzultatív” szó dőlt betűkkel olvasandó!), ezt nem azért tettem, mert a rétegeképviselést a demokrácia célszerűbb formájának tartom, mint a pártalapú akaratképződést, hanem azért, mert a mai magyar társadalomban nyilvánvalóan igény van valami ilyesfélére, s véleményem szerint egy politikai rendszer legitimitásába az ilyen óhajok is beleszámítanak. A testületet azonban eleve konzultatívnak képzelem el, azaz kiegészítő jellegűnek. A másik félreértés Kulcsár szövegének mindjárt az elején megjelenik. N. S. Eisenstadtra hivatkozva Kulcsár Kálmán a „politikai rendszer” fennmaradásának elvi követelményeit bontja ki. Én azonban nem valamely, ilyen vagy olyan, vagyis minden politikai rendszerre érvényes működési elveket állítottam fel, hanem csak a demokráciára érvényeseket. Kulcsár ez irányú megjegyzései (amelyek egyébként fejtegetésének nagyobb részét teszi ki) ennél fogva óhatatlanul az enyémtől eltérő irányba kanyarod-

nak. Ezt nem azért említtem, hogy Kulcsárral vitatkozzak, hanem csak azért, hogy világos legyen, az ő fejtegetése más témakört ölel fel, mint az enyém.

A három másik hozzászólás a vita alapjául szolgáló júniusi előadás megállapításaival és javaslataival érdemben foglalkozik, nagyobb részt kritikusan, de több fontos pontra nézve egyetértően. Mint a Kulcsár hozzászólás esetében is, Ágh Attila, Arató András és Halmai Gábor fejtegetéseinek elméleti bázisát nem kívánom a magam részéről megkérdőjelezni, annál is kevésbé, mert ezeknek egy részével messzemenően egyetértek. Ezzel szemben ki fogok térni azokra a pontokra, ahol lényeges különbséget tapasztaltam az ő ténymegállapításaik és az enyéim között, valamint azokra, amelyek a magyar demokrácia intézményrendszerében szükséges igazítások terjedelmével és irányával kapcsolatosak. Meglehet, hogy válaszmegjegyzéseim némely ponton a júniusi előadás téziseit ismétlik és erősítik meg, alapjában véve azonban arra fogok törekedni, hogy ne csak a magamét mondjam, hanem az ellenvetéseket is figyelembe vegyem. Ezen túlmenően úgy vélem, hogy 1995 elején már nemcsak a választások tanulságairól vitázunk, hanem valamennyire az azóta kialakult helyzetről is. Ez tehát magában véve is előremozdítja a vitát, ráadásul olyan új elemekkel gazdagítja (pl. a decemberi helyhatósági választások tanulságai), amelyekkel 1994 nyarán-őszén még nem rendelkezünk.

Halmai Gábor nagyon erős kifogással kezdi, amikor azt mondja, hogy pontatlan az intézmények működéséről alkotott képem. Ezt az ítéletét azonban nem indokolja elég meggyőzően:

a) Én is abból indulok ki, hogy a magyar képviselői rendszer pártmegalapozott (128. oldal); a megválasztás földrajzi körülhatárolását én csak a rétegeképviselőlet fikciójával állítom szembe, s a nemzeti közökatart képzésével hozom összefüggésbe (127–128. oldal).

b) Amikor a politikai hatalomgyakorlást többségi jellegűnek minősítem, Körösnéyi András – tehát közvetve Lijphart – tipológiáját tartom szem előtt. Halmainak igaza van abban, hogy a magyar parlamentarizmus a maga kétharmados törvénykezelésével konszenzusra sarkalló elemeket is tartalmaz, de szerintem 1990 és 1994 között nem ezek jellemezték a rendszer működését, hanem az a körülmény, hogy volt egy többségi koalíció, amely alkalmi kivételektől eltekintve keresztülvitte akarátát az ellenzékkel szemben. Ez utóbbi ugyan nem volt egységes irányítás alatt, mégis végső soron a parlament a többség-kisebbség szabályai szerint működött. Így van most is.

c) Halmai szerint a konstruktív bizalmatlanság intézménye nem akadály a miniszterek egyénenkénti felelősségvönásának. Elvileg tehát csakugyan nem, ámde azáltal, hogy kiiktatja a gyakorlatból az esetenkénti bizalmatlansági szavazást, a fennálló intézményes állapot minden ez irányú döntést a miniszterelnök kezébe helyez.

Egy ponton azonban meghajlok Halmai tényelemzése előtt: igaza van abban, hogy „az első magyarországi prlamententi ciklus gyakorlata

számos jelét produkálta parlamenti többség és végrehajtó hatalom konfliktusainak is”. Ez nyilvánvalóan a hatalom megosztása irányában működik.

Ezzel áttérek azokra a fenntartásokra, amelyeket Halmai Gábor egy második kamara létrehozását célzó javaslatommal szemben emel. (Csak futólag említem, hogy a francia mintát követő konzultatív érdekképviselési testület gondolatával egyetért, amit örömmel regisztrálok.) Halmai fő argumentuma az, hogy az Alkotmánybíróság és a köztársasági elnök jogosítványait tekintetbe véve nincs szükség a törvényhozásban egy másik kamarára, sem lassító tényezőként, sem a hatalmi ellensúly szerepében. Nos, az ítéletalkotásnak ezen a szintjén, úgy vélem, vita nem lehetséges. Tudniillik szemben a tényítélettel, ahol igenis vitázni kell mindaddig, amíg a helyzet aktualitására vonatkozóan megállapodásra jutunk, az értékítélet mindenkor preferenciák, illetőleg (azonos preferenciák mellett) mérlegelés kérdése. Halmai értékpreferenciái minden jel szerint nem különböznek lényegesen az enyémtől, a zavartalan demokratikus működéshez szükséges intézményi arányokat azonban másképp súlyozza, mint én. E ponton be kell érniünk azzal, hogy a másik álláspontját tudomásul vesszük. Azt azonban fenntartom, hogy az általam javasolt választási rendszerben markáns különbség volna a két kamara összetételében. Az egyéni és a listás szavazás szétválasztásával igenis érvényesülne az egyéni jelöltség „másfajta logikája”: olyan okokból, amelyeket majd Arató András ellenvetései kapcsán fogok részletesebben megvilágítani.

Arató Andrással egy nagyon fontos dologban egyetértünk, éspedig abban, hogy a meglévő választási rendszer mellett a parlamenti többség elnyerése, illetve a felette gyakorolt kontroll nem feltétlenül vonja maga után a kormányzati hatalom szociológiai értelemben vett legitimitását. De Arató elégedetlensége a jelen helyzettel szemben mást is tartalmaz: az 1990 után kialakult háromosztatúságot alapul véve azt állítja, hogy „a magyar választás győztesének nincs jó választása”, mert ha egyedül kormányoz, nem elég erős a legitimitása, ha viszont koalícióba lép a két másik tömb valamelyikével, akkor „a parlament igazi ellenzék nélkül marad”. Szerintem az 1994 májusa óta megfigyelhető állapotok ezt az utóbbi félelmet nem alapozzák meg. (Aratónak egy további fontos aggályára, amely az alkotmánymódosítási procedúrára vonatkozik, azért nem térek ki, mert az kilép az általam tárgyalt kérdések köréből. Magát az aggályt, vagyis, hogy jelenleg túl könnyű alkotmányt módosítani, egyébiránt osztom, sőt ha jól látom, ebben most szinte mindenki egyetért: a szakmabeliek is és a politikusok is.)

Arató a fentebb említett legitimitási problémát a német típusú félproporcionális választási technikára való áttéréssel véli megoldhatónak. Elismerem, hogy ez is egy lehetséges megoldás. Erről sem tudjuk azonban eleve, működnek-e a mai Magyarországon, méghozzá a kívánt irányban. Ezt csak a gyakorlat próbája mutatná meg. Papírforma szerint a német szisztéma igenis vezethetne kormányalakítási

patthelyzethez, amelyből csak az úgynevezett nagykoalíció segíthetné ki a parlamentet. A nagykoalíció azonban az ellenzéknek pontosan ahhoz az eljelentéktelenítéséhez vezet, amelytől Arató a háromosztás képlete mellett tart.

Arató András az általa és az általam adott analízis lényeges hasonlóságai ellenére reformjavaslataim egyikét sem tudja támogatni. Az érdekképviseltek konzultatív tanácsával szemben neokorporatizmus címen emel kifogást, miközben visszalépést is lát benne az ÉT-hez képest. A parlament két házra osztását részben szintén azért helyteleníti, mert korporatista veszélyt lát benne, de ezen felül még négy másik argumentuma is van:

1. „szükségtelenül radikális változtatás”,
2. áldatlan konfliktusokat tenne lehetővé a két kamara között;
3. kérdéses, hogy a két szavazás különválasztása kétféle képviselőt hozna-e létre;
4. ha mégis, akkor ebből törvényhozási patthelyzetek keletkezhetnének.

A korporatizmust illetően hadd hívjam fel kritikusaim figyelmét még egyszer arra, hogy a magyar társadalom erősen érdekképviselői beállítottságú, a magyar demokrácia intézményrendszerének ezt tehát valamennyire illenék figyelembe vennie. Egy konzultatív érdekképviselői kamara kihúzná ennek a dolognak a méregfogát, s ugyanakkor intézményesebb dialógust teremtene a törvényhozás és a partikuláris érdekek között. A képviselőket némileg mentesítené attól, hogy minduntalan a szociális érzékenység húrjait pengessék. Emellett fennmaradhatna az ÉT is, tekintve, hogy az a mindenkori *kormányhatalom* beszélgetőpartnere, nem pedig a törvényhozásé.

A parlament két házra osztásával kapcsolatban elismerem, hogy az radikális újítás volna az 1989-ben kimunkált intézményrendszerhez képest, sőt bizonyos fokig még a magyar parlamentarizmus régebbi gyakorlatához képest is, amelyben – mint tudjuk – a felsőház a társadalom egy privilegizált kisebbségének adott törvényhozási többséget. Az általam javasolt szenátus a magyar politikai társadalom arányos leképezése volna abból a célból, hogy a kiegyensúlyozott dialógus terepe legyen, s azzal a feladattal, hogy a mindenkori kormánytöbbséget kialakító képviselőházzal szemben a nemzet hosszú távú érdekeit képviselje. Természetesen sűrűn volnának ütközések a két kamara között, amennyiben (mint ez normálisan várható) a többségi elvű és az arányos elvű választás két különböző összetételű testületet eredményezne. De ezek az ütközések nem volnának áldatlannak, és nem is változtatnák az elnöki hatalmat nevető harmadikká (mint ezt Arató feltételezi), hanem ellenkezőleg, azt a konszenzus-kényszert erősítenék, amelyet írása végén Arató András maga is fontosnak ítél. A törvényhozási patthelyzetek feloldására az alkotmányos technikák megfelelő kulcsokat szolgáltatnak: ezekre nem szükséges kitérnem. Ami végül Aratónak azt a félelmét illeti, hogy a tiszta

többségi elv alkalmazása a képviselőház többségét esetleg egyetlen pártnak szolgáltatja ki, erre az alábbiakban válaszolok.

Arató András nem tartja meggyőzőnek azt az érvelésemet, hogy a magyar választópolgárok, ha két szavazatukat két külön ház képviselőjelöltjeire adnák, másképp szavaznának, mint jelenleg. Attól tart – s ebben majdnem minden kritikussal velem ért egyet –, hogy a mai Magyarországon a pártokhoz kapcsolódó preferenciák semmi helyet nem hagynak az egyedi személyre vonatkozó megfontolásnak; ennél fogva a mai háromsztatú képlet mellett egy 35–36 százalékos elérésű párt gyakorlatilag minden egyéni mandátumot besöpörhet, feltéve, hogy szavazatai egyenletesen oszlanak meg az országban. Hadd jegyezzem meg ezzel kapcsolatban, hogy az 1994 decemberében lezajlott önkormányzati választás máris cáfolta ezt az ellenvetést, amennyiben a polgármesterekre leadott egyéni szavazat sok helyütt egészen más megfontolásoknak engedelmességet, mint az ugyanott eszközölt listás szavazat. Az én argumentációm azonban nem a személyi komponensre teszi a hangsúlyt. A dolog veleje az, hogy az 1989-es választási törvény logikája szerint egyetlen pártnak sem áll érdekében visszalépni a második fordulóban, tekintve, hogy ezzel maradék szavazatoktól üti el magát és rontja saját helyezését az országos listán. Ezzel is függ össze, hogy a második forduló 1990-ben is, 1994-ben is többnyire háromsztatú volt, sőt akadt olyan választókerület is, ahol négy jelölt maradt a porondon. Ha ez a mellékszempont nem befolyásolná a pártokat, mindjárt könnyebb volna olyan helyi koalíciókban gondolkodni, amelyek a második fordulóban kettőre csökkentenék a játékosok számát, s ezzel elejét vennék annak, hogy a 33–36 százalékos párt 84 százalékos mandátumot söpörjön be. (Arató számítása.)

Ágh Attila meglehetősen lesújtóan ítéli meg elemzésem teoretikus értékét: „nem elég fogalmi szigorúsággal” tekintem át a kérdést, nem ágyazom bele „a demokrácia elmélete eddigi nemzetközi vitáiba”, vizsgálati ismérveim „esetlegesek és eklektikusok”, ennél fogva „átfogó ábrázolásra való törekvése(m) ellenére” helyzetképem csak „töredékes”. A magyar demokrácia 1994-ben elért állapotának megítélésére Ágh Attila szerint az enyémnél „jobb, szigorúbb és pontosabb” mérlegre lett volna szükség.

E bírálat minősítései, úgy vélem, nem igényelnek választ, elvégre is bármelyik kollégának joga van munkám értékét olyannak látni, mint amilyennek Ágh ítélete láttatja. S még az is igaz, hogy elemzésemet nem ágyazom bele a nemzetközi szakirodalom vitáiba. Ennek az az egyszerű oka, hogy én (Bocskayval szólva) „a dolgot magát” akartam szemügyre venni, ezért aztán a terjedősebb elméleti bevezetőknek elébe vágva gyártottam – mintegy házi használatra – olyan kritériumrendszert, amely véleményem szerint a kommunista egypártrendszerből kilábaló kelet-közép-európai demokráciakísérletekre különösen jól alkalmazható. (Engedtessek meg itt annyi személyes megjegyzés, hogy a kommunizmusból való kilábalás elméleti problémáival én több,

mint húsz éve foglalkozom. A vonatkozó szakirodalomban, nemcsak a magyarban, én tehát a legrégebbiek közé tartozom.) Ha Ágh Attila vette volna magának a fáradságot, hogy 10 pontból álló mérleget készítsen a rácsomat még egy másik országra, mondjuk Oroszországra is ráhúzza, talán felismerte volna, hogy az a rács nem is olyan „esetleges”. Eklektikusnak persze eklektikus, de ennek módszertani okai vannak. Legjobb meggyőződésem szerint a társadalmi valóságot a konkrétság igényével vizsgálni aligha lehet másképpen, mint eklektikusan...

Ezzel szemben igazat adok Ágh Attilának abban, hogy nem fordítottam elég figyelmet térségünk autoriter tradícióira, sem arra, ahogyan ezek az 1989 után kialakult politikai rendszerek és erők gyakorlatába beszűrődtek. Ez elsősorban a kormányzati szervek működését érinti. Sajnálatos, hogy ezen a ponton Ágh Attila megjegyzései túlságosan pártpolitikai irányban csúsznak el, s ezért sem elméletileg, sem kortörténetileg nem egészen szabatosak. Ágh szerint a demokratikus folyamat azért keveredett autoriter elemekkel – Kelet-Európában általában, de ezen belül Magyarországon is –, mert megjelentek a színen a konzervatív erők a maguk neotradicionalista reflexeikkel és megpróbálták „betölteni a hegemon párt hagyományos szerepét”. Én inkább úgy látom, hogy térségünkben úgyszólván minden működő politikai erő és tényező – még a liberálisok is, amint ezt Klaus példája mutatja Csehországban – valamennyire megörökölte a kommunista korszak államigazgatási hagyományait, más szóval a dolgot nem lehet sem a konzervatívok, sem a népnemzetiek nyakába varrni. Erre egyébként a Horn-kormány működésében tapasztalható jelenségek is számos tapasztalati bizonyítékot szolgáltatnak. A „tradíció” fogalmával Kelet-Európában éppen az a bökkenő, hogy az nagyon sokféle különböző dolgot jelent egyszerre. Másfelől nemcsak a térség történelmi előzményeiről van szó. Minden tartósan uralmon lévő kormánypártnak hajlama van a hegemonikus hatalomgyakorlásra (amint ezt például Adenauer idején az NSZK, De Gaulle idején pedig Franciaország politikai gyakorlata is mutatta). Az elmúlt évtizedekben Európa-szerte megvalósított alkotmányjogi finomítások és más intézkedések – például a közszolgálati média pártatlansága – pontosan ennek a veszélynek a kivédését célozzák.

Ágh Attilának azokra a kételyeire és aggályaira, amelyek a képviselőházzal kapcsolatban a második kamarát illetik („milyen érdekeket képviselne?” stb.), már a fentiekben válaszoltam. Viszont nem hagyhatom szó nélkül azt az állítást, hogy a jelenlegi „választási rendszer már két alkalommal is bevált mind a reprezentativitás, mind a kormányzati stabilitás tekintetében”, amiből Ágh Attila azt a következtetést vonja le, hogy a reform itt szükségtelen. Nekem, ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy ez a berendezkedés kétszer adott olyan parlamenti többséget, amelynek baja van a saját legitimitásával: vagy azért, mert mértéktelenül túlbecsüli azt, s ezzel szakadékot nyit a kormányzat és a társadalom között (Antall–Boros képlet), vagy azért, mert maga sincs meggyőződve arról, hogy $54 = 54$, még kevésbé arról, hogy $72 = 72$.

Az én egész gondolatmenetem nagyrészt ebből a megállapításból indul ki.

Ágh szerint a magyar választási rendszer bonyolultsága – amelyet ő egyébként állítólagosnak minősít – csak a politikai szakembereket izgatja, a magyar állampolgárt egyáltalában nem. Fogadjuk el egy pillanatra, hogy ez így van. Akkor is igaz marad, hogy az országos választásokra 1989-ben bevezetett rendszer ügyetlen, rosszul áttekinthető, és ezért igazításra szorul. Két választás között persze senkit sem izgat a szavazási technika, de az urnák lezárása utáni napokban mindenkit bosszant, hogy az eredményre olykor napokig kell várakozni, továbbá az is, hogy a helyi versenyben legyőzött személyek egy része végül is vidáman bevonul az országgyűlésbe valamiféle listás eredménynek köszönhetően. Arról nem is szólva, hogy a magyar választók egy jelentős része technikailag téves feltételezések alapján adja le a szavazatát (lásd erre vonatkozóan a *Beszélő* 1994. július 21-i számában közölt reprezentatív felmérést). Ezt a politikai szekember nem tekintheti normálisnak és ezzel akkor is kell foglalkoznia, ha az átlagpolgár a hétköznapi életben füttyül a dologra.